

АЛЕКСАНДАР СПАСОВСКИ
и ТРАЈКО СТОЈКОВ

ПРВИ СКОПСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД¹⁾

Већ крајем јула 1941. Месни комитет Скопља је, и поред штетног става Шарловог покрајинског комитета, предузео мере за пружање отпора окупатору и организацију устанка. Прикупља се помоћ у новцу, намирницама, одећи и обући. Формиране су и привремене диверзантске групе од 2—3 друга, које врше акције мањег значаја. Те групе су уз помоћ чланова СКОЈ-а по околним селима — Бутељу, Булачану, Горњем и Доњем Лисичју сакупљале пушке, муницију, бомбе и други материјал.

Доласком Лазара Колишевског, августа, ситуација се још више побољшала. Почеле су убрзане припреме за устанак. Формиране су диверзантске групе — будуће језгро одреда. Пет формираних група већ августа је ступило у прве акције. Једна од њих је упала у рудник Радуши и успела да изнесе 200 кг динамита, екразита, електричних капсули и штапина.

Средином августа иста група је у проширеном саставу, иако слабо наоружана, у два наврата, успешно провалила рудничке магацине, одакле је изнела већу количину експлозивног материјала.

За ове акције знали су само чланови Партије, скојевци и симпатизери. На партијским и скојевским састанцима сви су се добровољно јављали за извршење таквих задатака. То је створило повољне услове за даље јачање покрета у граду и неким оближњим селима као што су: Чучер, Глумово, Горњане, Бањане, Мирковце, Бродец и др. Та села су до краја рата остала одана покрету.

Двадесет другог августа диверзантске групе су пошле на планину Водно и улогориле се у шуми изнад села Горњег Нерезија. Сутрадан су стигли представници војне комисије Периша Савелић и Љубомир Лековић Горски. Они су саопштили одлуку Покрајинског комитета о формирању Првог скопског партизанског одреда. У састав одреда су ушли сви чланови раније формираних диверзантских група — њих четрнаесторица. За команданта је одређен Чедомир Миленковић Мирко, за политичког комесара Дане Крапчев Стари, а за интенданта Боре Трајковски Буру.

¹⁾ Чланак је написан за едицију *Устанак народа Југославије 1941.* који припрема ВИЗ ЈНА Војно дело.

На том терену одред је остао 15 дана. Сваки дан је био испуњен програмом. Борци су, под руководством команданта и инструктора из града, учили основне ствари о наоружању и тактици. Одржавана су и политичка предавања. Пошто су савладали најосновнију обуку, борци су добили први задатак: ноћу је требало упасти у Пиротехнички завод код Ђорђа Петрова и снабдети се оружјем. Упркос томе што су Завод чували Немци, борци су непримећено ушли у круг Завода, али тамо су нашли само петнаестак дефанзивних бомби и из складишта подигли извесну количину експлозива, капсли и другог материјала. Други, мањи део одреда је добио задатак да из села Чучера донесе неколико пушака и муницију.

Иако нису дале очекиване резултате ове акције су повећале наоружање одреда и подигле морал код бораца.

У то време борци су испитивали могућности за извршење диверзија на железничким мостовима, пругама, радио-станици, аеродрому и другим објектима који су били значајни за окупатора.

Десетог септембра у одред је пред зору дошао Боро Петрушев Папучар (народни херој, погинуо 1943. године). Радио је у илегалној штампарији. Дан пре тога непријатељ је открио технику која је била смештена у Водну, предграђу Скопља. Полиција и војска су почели акцију ширих размера, обухватајући и нека оближња села. Из одреда су одмах упутили курира у град да упозна чланове Месног комитета или војне комисије да одред мора да промени место боравка. Истог дана увече одред је прешао Вардар и сместио се недалеко од села Злокућана. Дан касније дошли су један члан војне комисије и Александар Урдареvски Станко.²⁾ Увече је одред преко Зечјег рида отишао на Скопску црну гору и сместио се југозападно од Чучера у пећини званој Лазаров камен. То је било добро упориште, јер је део сељака био обухваћен покретом. Политички радници неуморно су објашњавали сељацима политичку ситуацију и разобличавали Бугаре као окупаторе. Убрзо је у одред стигла нова група бораца са Љубомиром Лековићем Горским, који је одмах преузео команду над одредом, јер се Чедомир Миленковић Мирко, дотадашњи командант, вратио у град на другу дужност.

Неколико дана касније, 15. септембра, одред је прешао у напуштени манастир Благовештење, на западним падинама Скопске црне горе. Тамо су се одреду, поред осталих, прикључили Александар Урдареvски Станко који је неуморно радио у околним селима Скопске црне горе и Босиљка Ђураковића Дусја. Одред је нарастао на 22 борца који су 17. септембра, у присуству члана војне комисије Перише Савелића, положили заклетву.

Крајем септембра одред је принуђен да поново промени место логоровања, јер је нова група партизана из турске партијске ћелије, при покушају да изиђе из града и прикључи се одреду, пала у руке

²⁾ Народни херој — погинуо 1943. године код села Липљана као командант одреда у борби са италијанским фашистима и балистима.

непријатељу. Пошто је ухапшенима било познато место боравка, а и због предстојеће рације Бугара, одред се пребацио на планину Биљак.

Боравак одреда на терену Скопске црне горе имао је огроман значај за мобилизацију сељака и за развој покрета уопште. За кратко време се повећао број активиста у селима: Чучер, Глуво, Горњане, Бањане и Мирковце.

Окупатор се посебно био окомио на ова села, али није могао да сломи ослободилачки дух сељака. Напротив, број активиста и бораца се стално повећавао. Хиљаду бораца дошло је у току рата из ових села. Од њих је 60 погинуло. Стотине активиста је ухапсио и интернирао окупатор.

За време боравка одреда на том терену формирана је и прва скојевска група у селу Чучер.

Крајем септембра 1941. године, после преласка одреда на планину Биљак, партијско руководство града је донело одлуку да се ликвидирају познати бугарски агенти Мане Мачков и Круме Крос. За извршење овог задатка формиране су две групе од по 2 члана. У једној су били Благоја Деспотовски Шовељ и Боро Ончевски Ефто, а у другој Боте Боцевски Трајко и Александар Смилковски Жухрај. За везу са тим групама био је одређен Раја Момчиловић Марко. Припреме су текле добро. Добивени су тачни подаци о томе где се агенти највише крећу и задржавају, којим улицама иду и у које време. Обе групе су биле наоружане пиштољима и бомбама.

Сишли су у град и два дана су у стопу пратили кретање агената тражећи погодну прилику за извршење постављеног задатка. Једне вечери група је сачекала агенте у данашњој улици Ђура Стругара, недалеко од центра града. Благоја Деспотовски Шовељ је испалио први хитац на Манета Мачкова, али је промашио. Други покушај је био узалудан, јер се метак заглавио у цеви. Агенти и њихови телохранитељи су одговорили ватром из пиштоља и притом ранили Шовеља. Да не би пао жив у руке полицајцима он је одшрафио бомбу и легао преко ње. Бомба га је разнела и притом лакше ранила агента Мачкова. Овом приликом пао је у руке бугарске полиције Жухрај, док су се двојица из групе вратила у одред. Рањени агент Мачков је пренесен у болницу. Ту је био добро чуван, тако да се планови за његово ликвидирање у самој болници нису могли остварити. Ликвидирала га је тек 1942. године једна скојевска група.

После неуспеле акције на агенте одред се поново вратио на терен Скопске црне горе. Ту је примио нове борце, пре свега илегалце компромитоване у граду.

Повратком одреда поново је оживео рад у селима. Негде око 4. октобра у селу Чучер је формиран први народноослободилачки одбор, у који су ушли најактивнији сељаци.³⁾

Одбор је преузео више функција које је до тада вршио одред. Тако је, на пример, један од одборника добио задатак да сакупља

³⁾ Перо Урдаревски, Краљо Качаниклијевски, Илинка Ачкова и Анче Миленков.

оружје и открива народне непријатеље, други да сакупља храну и сакрива илегалце, трећи политички рад са сељацима, а једна друга-рица је била задужена за рад са женама.

Средином октобра одред је прешао на планину Руљак близу села Никиштане. Ту је ступило још 7 другова чланова Партије и СКОЈ-а међу њима Антон Колендит Билећанец и Мирче Мацанов Лефтер члан месног комитета Скопља. Касније је стигао и Александар Крстевски Андреја. У то време је одред био добро наоружан. Поред два пушкомитраљеза „брно“, имао је више пушака, пиштоља и бомби. Сам одред је био подељен у две десетине са по једним пушкомитраљезом у свакој. Изузев одсутних другова који су преко дана добијали разне задатке да се повежу са куририма из околних места и набаве храну, да чувају стражу и друго, остали борци су се обучавали у руковању оружјем. Одржавани су политички часови и даване вести. Често су часови били прекидани узбунама, било због непријатељских авиона или појаве страних лица на терену одреда.

Неактивност одреда и став ишчекивања тешко су падали борцима. Отуда у прво време долази до појединачних дискусија, да би касније борци отворено тражили да се почне с акцијама и нападне бугарска полицијска станица у селу Бразда, запали месна архива у селу Љубанци и ликвидира тамошњи кмет који је био омрзнут код сељака због злостављања и погрома.

За такве акције су постојали сви услови, јер се одред био снабдео довољном количином експлозива и другим. У то време су у Скопљу, под руководством Роберта Гајдика Славка, израђиване паклене машине, мине, ручне и запаљиве бомбе, специјални ексери за бушење аутомобилских гума и друго. Организација је располагала и специјалним запаљивим течностима, које су развијале високу температуру и биле погодне за диверзије на локомотивама и сличним објектима.

Међутим, руководство одреда, држећи се неправилне старе директиве Покрајинског комитета и војне комисије да „још није дошло време и да услови нису сазрели“, није смело да почне оружане акције. Али под притиском бораца морало је да попусти и дозволи да се изврше извиђања објеката који су долазили у обзир за напад. Сачињени су планови и припреме се приводеле крају. Баш у то време дошло је до састанка комесара одреда са једним чланом војне комисије. Комесар одреда је изнео стање одреда и захтеве својих бораца за акцију, али их представник војне комисије није прихватио. Упорно је понављао да одред и даље треба да се клони оружаног сукоба с непријатељем, док се за то не створе повољни услови. Руководство одреда је морало да се повинује ставовима и директивама партијског руководства и војне комисије, иако је знало да су то опортунистичке и капитулантске позиције и да нису у складу са борбом коју су југословенски народи, под руководством КПЈ, већ повеле у другим крајевима наше земље.

Крајем октобра одред поново прелази на терен Скопске црне горе. У прво време се улогорио у Бошковим бачилима да би са првим

снегом прешао дубље у планину према изворима Јужне Мораве. Тада је борцима речено да је циљ овог покрета безбеднији смештај одреда пред почетак оружаних акција. Поново су планиране поједине акције и утврђиване маршруте за извршавање појединих задатака, начин допреме заплењеног материјала до главног логора и све што је било потребно за оружану борбу. Нови логор одреда је био доста удаљен од насељених места и тешко приступачан, тако да је пружао могућност за дужи боравак и добру базу из које се могло одлазити у оружане акције.

Ради везе и обезбеђивања хране за одред одлазило се у село Чучер. Док се чекала веза из града сељаци су доносили храну и друго за одред. Притом су се распитивали за стање одреда и говорили да би се сељаци, ако би почела оружана акција, листом прикључили одреду.

Чим се одред сместио, командант је са још три друга пошао у извиђање. После вишечасовног крстарења патрола је наишла на неколико шумара и групу сељака који су обележавали шуму. Она је покушала да се повуче и на тај начин избегне сукоб, но како их је један од шумара позвао да стану и потегло пиштољ, патрола је отворила ватру и убила га. Остали шумари и сељаци су се разбежали.

После повратка у логор дата је узбуна и упућена још једна патрола која је испитала читав терен. Руководство је затим одлучило да се одред пребаци на планину Рукаљ — раније пребивалиште одреда — што је одмах и учињено. Покрет је био неопходан. Истог дана, после убиства шумара, бугарска војска и полиција су претражиле читаво подручје.

Тако је пребацивањем пропао и план за почетак оружаних акција, а догађаји који су касније уследили, практично су водили ка ликвидацији партизанских одреда.

Због хапшења у граду и прекида веза са селима, одреду је понестало хране. Кемал Сејфула који је тих дана дошао, предложио је да он са још једним другом пође у шиптарско село Никиштане и да тамо набави храну. Сељаци су знали за постојање одреда и бесплатно су и оберучке дали храну. Поред тога сељаци су тражили да се њихових 30 омладинаца са оружјем одмах прикључе одреду. Међутим, другови су морали да их одбију, имајући у виду тренутну ситуацију и стање одреда.

Оставши без везе са градом, командант одреда Љубомир Лековић Горски је са још једним другом отишао у Скопље. Тамо су га још другог дана на улици препознали бугарски агенти и ухапсили. Његовим хапшењем почеле су провале приликом којих је пао добар део руководства Месног комитета, војне комисије и других чланова. Пошто се командант одређеног дана није вратио у одред (предпостављало се да је ухапшен), комесар одреда је упутио Ботета Воцевског Трајка у град да успостави везе. Одред је добио задатак да се те ноћи, убрзаним маршем, пребаци на Водно. Одатле је требало да крене на

кичевски терен, тамо остане преко зиме, а у пролеће се врати у Скопску црну гору.

Почетком новембра 1941. године одред је кренуо. Ишло се ноћу, јер се морало пролазити близу насеља у којима је непријатељ имао јаке полицијске станице и војне гарнизоне. Тамна ноћ је била погодна за несметани прелазак, али за изгладнеле и уморне борце то је био посебан терет. Најзад је одред дошао до друма Скопље — Тетово и баш када се пребацио преко два пута, изненадно је наишла група људи у којој су били и два издајника из оближњих села који су алармирали војску и полицију.

Сазнање да је одред примећен гонило је борце да што пре прођу Вардар. Али како? Ноћ је била тамна. Није се знало где се тачно налази скела за прелазак преко реке. Покушај неких другова да испитају газ пропао је јер је Вардар био много надошао. Подељени у две групе, борци су тражили прелаз. У таквој нервозној ситуацији неко је рекао да је политички комесар Дане Крапчев дезертирао. То је изазвало још већу нервозу и колебање. Међутим, он је у то време, с мањом групом другова, покушавао да покида ланце и ослободи заклучан чамац на реци. Видевши да је то немогуће, хтео је да пође сам и ликвидира стражу на железничком мосту. У међувремену друга група је пронашла један чамац који се налазио на супротној обали. Кемал Сејфула је помоћу разапетог челичног ужета прешао реку и одвезао чамац. Али му није пошло за руком да га покрене. Обавештен о томе комесар одреда је скочио у воду и са великим напором успео да се приближи чамцу и да га заједно са Кемалом довуче до обале. Одред је прешао на десну обалу Вардара. Да би се успоставила веза са куриром који је био упућен у град, два борца су добили задатак да остану на том терену, док је одред продужио пут према планини Водно.

Пошто веза преко ноћи није успостављена, ова два борца су остала у шумарку близу једне воденице где је пре свитања дошло неколико сељака Шиптара. Када су приметили партизане рекли су им да одмах напусте то место, јер је бугарска војска посела цео терен и претражује га. Били су у недоумици шта да раде јер су морали да сачекају везу. У свануће се на другој обали чуо уговорени сигнал. Један од бораца је прешао чамцем реку. Тамо су чекала четири друга, међу којим и нови командант одреда Чедомир Миленковић Марко, који су били упућени у град за успостављање везе са организацијом. Али нова група није могла одмах да крене за одредом. Морала је да сачека још Роберта Гајдића, кога је Гестапо упорно тражио. Он је требало да донесе намирнице, један радио-пријемник и отпремник, који би служио одреду за везу са градом. Њега није било. У међувремену је војска приметила групу. Отворила је одмах ватру. Прикупивши драгоцен материјал, паклене машине и друго, борци су ускочили у чамац. Војници су већ били на обали. Зрна су фијукала око ушију, а чамац се полако кретао ка другој обали. Ни један борац није био погођен.

Али бугарски војници су били и преко реке. Три друга су успела да побегну, док су друга тројица пали у руке непријатељским засадама.

Одред је остао без хране и директива. Војска окупатора налази се у непосредној близини. Сазива се састанак најистакнутијих чланова одреда. Дискусије су мучне. Да ли одред привремено расформирати или прећи на кичевски терен где би се преко зиме могао одржати? Већи је број оних који упорно захтевају да се одред привремено расформира. Њихово мишљење коначно побеђује. Борцима се саопштава одлука — оружје треба покупити и добро спаковано закопати у земљу, а са пиштољима и бомбама сваки се појединачно мора пробити до града. Ту се привремено склонити, а затим потражити везу. Накнадно ће сваки бити обавештен кад ће поново доћи у одред. У том моменту нико није помислио на то каква је ситуација у граду. А тамо су, благодарећи провали бившег команданта одреда Љубомира Лековића, вршена масовна хапшења.

Били су то вероватно најтежи тренуци у животу бораца. Комесар одреда Дане Крапчев Стари саопштио је одлуку о привременом растурању одреда.

Снег је покрио и последње трагове одреда. Остале су само успомене везане за овај период, успомене преживелих бораца и сељака Скопске црне горе и Водна.⁴⁾

Окупатор је тиме нанео тежак удар ослободилачком покрету Скопља. У његове руке је пало много прекаљених бораца. Томе је умногоме допринело издајничко држање Љубомира Лековића и Чедомира Миленковића. Од терора нису били поштеђени ни сељаци Скопске црне горе. Над њима је окупатор вршио најтеже репресалије. Али захваљујући добром држању Благоја Урдаревског и других сељака који су у то време били ухапшени, није постигао очекивани успех.

Кратко време после овог удара партијска организација у Скопљу је поново оживела и почела да се сређује. Пред крај 1941. године реорганизовани Месни комитет је успоставио везу са преосталим борцима Скопског и партизанских одреда Прилепа, Куманова и Велеса.

Рад месне организације у овом периоду био је усмерен на чување преосталог кадра, сакупљање оружја и другог војног материјала, потребног за формирање Другог скопског партизанског одреда који се појавио на терену Скопске црне горе почетком пролећа 1942. године.

⁴⁾ При растурању одреда у његовом саставу су били: Дане Крапчев Стари (погинуо 1943), Александар Урдаревски Станко (народни херој, погинуо 1943), Боро Петрушевски Папучар (народни херој, погинуо 1943), Раде Јовчевски Корчагин (народни херој, погинуо 1943), Васа Стефановски Дрен (обешен 1942), Срећко Гужаљка (обешен 1942), Невенка Георгијева Дуња (погинула 1942), Роберт Гајдик Славко (погинуо 1943), Чедомир Миленковић Мирко (обешен 1942), Благоја Давков (обешен 1943), Мирче Маџанов Лефтер (погинуо 1944), Решад Цавид Чупчик (погинуо 1944), Боте Боцевски Трајко (погинуо 1943) и други.